

*Opublikowane w Tece Konserwacji
Krajoznictwa w V "Puławach".*

Gerard Ciołek

TC-OR-4099-109

Najstarszy plan rezydencji puławskiej.

1. Podczas prac nad przygotowaniem wystawy z okazji jubileuszu 150-lecia muzeum w Puławach oraz w trakcie kompletowania materiałów do przygotowywanej monografii ogrodu puławskiego dokonane zostało w zbiorach autora "odkrycie" najstarszego z dotąd znanych planów tej rezydencji. Jest to rysunek perspektywiczny, przedstawiający z lotu ptaka widok pałacu i ogrodu od strony południowej, a wykonany ~~maxpdxn~~ w 1942 roku na podstawie kopii oryginalnego planu, znajdującego się w owym czasie w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie, w tece oznaczonej sygnaturą 150.498.IV. Zarówno oryginał jak i jego kopia uległy ^{w składowisku Biblioteki Zamoyskich} spaleniu w roku 1944, podczas powstania, ocalał jedynie dziwnym zbiegiem okoliczności ów rysunek perspektywiczny w zrujnowanym mieszkaniu autora przy ul. Okólnik 11 i odnaleziony z resztkami innych materiałów i książek przez jego żonę na wiosnę 1945 r.

Jest to rysunek w ołówku, częściowo opracowany w tuszu, ~~wykreślony~~ oparty na siatce kwadratów, będących podstawą przeniesienia planu na rysunek perspektywiczny metodą wykreślną, a więc dający pełną swobodę w jego ponowne przekształcenie w rzut poziomy. Zabieg ten wykonany na planie ~~trixxxx~~ współczesnym pałacu i ogrodu w Puławach, w skali 1:1000, wykazał ^{podstawowych} już zupełną zgodność ~~podstawowych~~ sytuacyjną ~~podstawowych~~ elementów planu, jak korpus główny pałacu, przebieg linii skarpy, zarys dziedzińców i głównej osi ogrodowej, i w niektórych tylko, drugorzędnych szczegółach wykazuje pewne, często spotykane odchylenia. W ten sposób powstała rekonstrukcja nieistniejącego materiału, niestety nie w pełnej jego treści, albowiem ów rysunek

perspektywiczny nie został całkowicie opracowany. Pewne jego fragmenty reprezentują nawet szczegóły dekoracyjne, np. wzory parterów, inne jedynie ogólne zarysy założenia i zabudowy a w partii dziedzińców zaznaczony jest tylko przebieg linii ich wewnętrzznego podziału oraz ~~xxxxx~~ zarys granicy ^{północno-} wschodniej z wlotem czterorzędowej alei ~~xxxxxx~~ na osi założenia.

2. Ogólna konstrukcja omawianego planu w swych głównych zarysach jest identyczna ze znanym i publikowanym planem Puław J. S. Deybla z 1760 roku, pochodzącym ze zbiorów Muzeum Czartoryskich w Krakowie /1/. Jest to układ oparty o skrzyżowanie dwóch osi, z których oś główna, pałacowa, łączy aleję wjazdową, bramę, dwa dziedzińce, korpus pałacu i tarasy na skarpie wiślanej, natomiast oś druga, ogrodowa, prostopadła do poprzedniej, stanowi trzon założenia ogrodowego.

Dziedzinie "paradny ujęty jest w podkowę zabudowań, na które składają się: korpus pałacowy z narożnymi alkierzami, dwie wielkie oficyny i dwa ~~miększe~~ mniejsze pawilony, ustawione symetrycznie na jego obrzeżu. Oficyny łączą się z korpusem pałacu parterowymi galeriami, załamany pod rozwartym kątem.

Ogród dotyka południowo wschodniej fasady pałacu, oficyny i pawilonu, a jego główna oś wychodzi ze środka oficyny i kończy się w narożniku ogrodu, gdzie jego południowo-wschodnia granica styka się z linią krawędzi tarasu. Granice ogrodu wyznacza wysoki mur, przechodzący w ogrodzenie z filarów ze sztachtami od strony tarasów. Od północnego wschodu, w obrębie ogrodzenia ciągnie się pas drzew owocowych, oddzielonych od ogrodu ozdobnego wysokim żywopłotem. Zbocza skarpy, poza murem, pokrywają wysokie drzewa i gęste krzewy i zarośla.

Ogród ozdobny dzieli się na cztery człony, położone równolegle do linii zabudowań a zarazem symetrycznie w stosunku do głównej osi ogrodowej. Człon pierwszy stanowi zespół parterów, na obniżonym w stosunku do otoczenia poziomie, podkreślonym z dwóch stron ziemnymi skarpami, rampami i schodami. Człon następny to cztery partery na poziomie wyższym, niż poprzedni.

Trzeci człon stanowią ~~dwaxpaxkaxxxi~~ dwa boskety i dwa partery przechodzące w członie czwartym w półkolisty "amfiteatr", którego ~~szkxkx~~ szpalerowe ściany kryją w sobie promieniście rozchodzące się drogi i gabinety. Rysunek parterów, sądząc z fragmentarycznego przekazu, oparty jest o klasyczny typ francuskiego parteru dywanowego, o motywach palmetowych i akantusowych. Narożniki, wcięte półkoliście lub wolutowo, flankowane są piramidalnymi koniferami, gabinety i wewnętrzne ściany amfiteatru ozdobione rzeźbami.

Zespół tarasowy stanowi oddzielny element całego założenia i kompozycyjnie związany jest tylko z pałacem. Jest on bogato ~~zaaranżowany~~ zaaranżowany w rzucie poziomym, składa się bowiem z części centralnej w formie schodów na odcinku koła, opadających pięcioma biegami, oraz silnie zryzalitowanych skrzydeł, występujących przed zasadniczą linię ^{stoku} ~~skaxxx~~, również starasowanymi wąskimi jakby galeriami, o ziemnych skarpach, dodatkowo wysuniętych do przodu w części południowej. Ogród dolny, uwarunkowany względami przyrodniczymi, ma kształt nieregularnego trójkąta, w którym na osi schodów zarysowane jest półkole, dające początek lokalnej osi, równoległej do podstawy skarpy i nawiązanej do niego geometrycznej siatki bosketów.

3. Jak nadmieniono wyżej, omawiany plan posiada duże analogie w zakresie swej budowy z planem Deybla z 1760 roku, istnieją również i znaczne różnice, pozwalające mniemać o jego wcześ-

kach Murowanych, Radzynie Podlaskim, Brniu, Wolborzu i i.
W planie Puław z 1760 roku miejsce jednowniętrzewego ogrodu z amfiteatrem zajmuje zespół czterech wielkich parterów, jako jedno z wielu wnętrz rozbudowanego a już w duchu niemal rokokowym ~~xxx~~ ogrodu, w którym motywy dekoracyjne i ich bogactwo dominują nad czystością i jasnością układu.

Dalsze powinowactwa z saskim kręgiem planistów ogrodowych wskazuje sposób rozwiązywania tarasów^{puławskich}, bardzo przypominający projekty tarasów przy pałacu Kazimierzowskim w Warszawie, a które również zaliczane są do warsztatu saskiego z okresu Augusta II. Podział ~~składowy~~^{stoku} na wąskie tarasy, ich ziemne skarpowania, ryzaliblowanie partii centralnej wskazują na ~~bazarkowe~~^{bliskie} związki między tymi założeniami. Równie wiele analogii w rozwiązywaniu tarasów znajdujemy w ogrodzie Gozdzkich czyli na Dynasach w Warszawie.

4. Dążąc do choćby przybliżonego umiejscowienia w czasie powstania planu Puław z Biblioteki Ordynacji Zamoyskich należy nadmienić w jakim zespole planów znajdował się w tece, oznaczonej sygnaturą 150.598.IV. Był to album planów zawierający następujące pozycje: pałac i ogród Błękitny w Warszawie, pałac Czartoryskich w Lublinie, pałac i ogród w Lubnicach, ogrody w Puławach, Wysocku, Sieniawie, Oleszycach, Dzikowie oraz parę okolicznościowych dekoracji ogrodowych z okazji polowania królewskiego itp. ~~Wykazywane były~~ Były to oryginalne projekty różnych autorów i ~~które~~ o różnym poziomie wykonania; o ile autora pamięć nie zawodzi, ~~które~~ nie były one sygnowane żadnymi nazwiskami. Jedynie na planach pałacu Błękitnego widniały odręczne uwagi Augusta II. Z wymienionymi miejscowościami wiążą się nazwiska rodów Lubomirskich i Sieniawskich, których fortuna ~~która~~ przeszła z ręką Zofii

Sieniawskiej w dom Augusta Czartoryskiego w 1731 roku. Niewątpliwie pomocną jest tu i data objęcia pałacu Błękitnego przez Czartoryskiego /1730/ w zamian za dożywotnie użytkowanie Wilanowa przez Augusta II. Wnioskować stąd można iż teka z planami skompletowana została przez Czartoryskich po 1731 roku i że materiały te dotyczyły spraw z lat ubiegłych a nie aktualnych. Wskazywałby na to również i charakter planów, których część /Lubnice, Wysock, Oleszyce/ zachowały się w zbiorach autora i były publikowane /3/.

5. Z relacji Tannera i Daleyraca z lat 1678-1679 wiadomo, że pałac Stanisława Herakliusza Lubomirskiego ~~zbudowany~~ w Puławach, zbudowany przez Tylmana z Gambrana około 1675 roku, wznosił się... "wśród pięknie urządzonego tarasu, w ogrodzie". W roku 1706 Karol XII spalił pałac puławski i dopiero w 1722 roku Elżbieta Sieniawska podejmuje jego odbudowę, która trwa przez wiele lat, gdyż jeszcze w 1729 roku jest mowa o Franzu Mayerze, kierowniku odbudowy pałacu i w 1736 roku ~~architekt~~, już za Czartoryskich, architekt Deybel kończy prace przy pałacu. /4/. Można zatem przypuszczać, że relacjonowany plan rezydencji puławskiej pochodzi z ^{końcowego} okresu odbudowy pałacu ~~po~~ ^{więc} przed 1731 r. a więc z ~~lat~~ ^{lat} 1722-1731, gdy Zofia z Sieniawskich Czartoryska... "zachwycona ślicznym i wspaniałym położeniem miejsca zaczęła je r. 1731 przyozdabiać pięknym i rozległym ogrodem w ulice i szpalery porzniętym, sadami drzew owocowych i porządnymi budowlami pałac otaczającymi /5/. Tak więc granice czasu powstania naszego planu określałyby lata 1722-1731, co zresztą znalazłoby również potwierdzenie w cechach stylistycznych planu ogrodu i jego powinowactwa z współczesnymi mu założeniami, a zwłaszcza warszawskimi.

Przypisy.

1. por. Ciołek Gerard. Ogrody polskie . Warszawa 1954.rys.188.
Jaroszewski T. Kowalczyk J. Puławy-zarys historyczny
rozwoju przestrzennego. Kwartalnik Architektury i
Urbanistyki ? rys. 2.
2. ibid.
3. Ciołek Gerard. Polskie ogrody XVII wieku. Warszawa 1944.
Ogrody polskie o.c. rys. 88,89,96
4. Jaroszewski-Kowalczyk 6.c. s. 220-221
5. Baliński-Lipiński. Starożytna Polska. Warszawa 1885.fff
t.II.s. 1108.
6. Hoffmanowa z Tańskich Klementyna. Listy Elżbiety Rzeczyc-
kiej. Kraków 1925. s.48.

Gerard Ciołek

Najstarszy plan rezydencji puławskiej.

1. Podczas prac nad przygotowaniem wystawy z okazji jubileuszu 150-lecia muzeum w Puławach ^{w 1959 r.} oraz w trakcie kompletowania materiałów do przygotowywanej monografii ogrodu puławskiego dokonane zostało w zbiorach autora "odkrycie" najstarszego z dotąd znanych planów tej rezydencji. Jest to rysunek perspektywiczny, ^(rys. 1) przedstawiający z lotu ptaka widok pałacu i ogrodu od strony południowej a wykonany ~~xxxpdx~~ w 1942 roku na podstawie kopii oryginalnego planu, znajdującego się w owym czasie w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie, w tece oznaczonej sygnaturą 150 498 IV. Zarówno oryginał jak i jego kopia uległy ^{schronie Biblioteki Książki w Warszawie 1944 roku} spaleniu w ~~roku 1944~~, podczas powstania, ocalał jedynie dziwnym zbiegiem okoliczności ów rysunek perspektywiczny w zrujnowanym mieszkaniu autora ^{Olszynie 11.} ~~przez...~~ i odnaleziony ^{20 lat} z resztkami innych materiałów i książek przez jego żonę na wiosnę 1945 r.

Jest to rysunek w ołówku, częściowo opracowany w tuszu, ~~wykres~~ oparty na siatce kwadratów, będących podstawą przeniesienia planu na rysunek perspektywiczny metodą wykreślną, a więc dający pełną swobodę w jego ponowne przekształcenie w rzut poziomy. ^(rys. 2) Zabieg ten wykonany na planie ~~xxxxxxx~~ współczesnym pałacu i ogrodu w Puławach, w skali 1:1000, wykazał ^{podstawowych} ~~ja~~ zupełną zgodność ~~xxxxxxx~~ sytuacyjną ~~xxxxxxx~~ elementów planu, jak korpus główny pałacu, przebieg linii skarpy, zarys dziedzińców i głównej osi ogrodowej, i w niektórych tylko, drugorzędnych szczegółach wykazuje pewne, ~~nieistniejące~~ odchylenia. W ten sposób powstała rekonstrukcja nieistniejącego materiału, niestety ^w nie — pełnej jego treści, albowiem ów rysunek

perspektywiczny nie został całkowicie opracowany. Pewne jego fragmenty reprezentują nawet szczegóły dekoracyjne, np. wzory parterów, inne jedynie ogólne zarysy założenia i zabudowy a w partii dziedzińców zaznaczony jest tylko przebieg linii ich wewnętrzznego podziału oraz ~~zarys~~ zarys granicy ^{północno-} wschodniej z wlotem czterorzędowej alei ~~liniową~~ na osi założenia.

2. Ogólna konstrukcja omawianego planu w swych głównych zarysach ^{wybranie dwóch osi układu z najskrajniejszymi detalami} ~~jest identyczne~~ znanym i publikowanym planem Puław J. S. Deybla z 1760 roku, ^(nr. 3) pochodzącym ze zbiorów Muzeum Czartoryskich w Krakowie /1/. Jest to układ oparty o skrzyżowanie dwóch osi, z których oś główna, pałacowa, łączy aleję wjazdową, bramę, dwa dziedzińce, korpus pałacu i tarasy na skarpie wiślanej, natomiast oś druga, ~~ogrodowa~~ prostopadła do poprzedniej, stanowi trzon założenia ogrodowego.

Dziędzinie "paradny" ujęty jest w podkowę zabudowań, na które składają się: korpus pałacowy z narożnymi alkierzami, dwie wielkie oficyny i dwa ~~mian~~ mniejsze pawilony, ustawione symetrycznie na jego obrzeżu. Oficyny łączą się z korpusem pałacu parterowymi galeriami, załamany pod rozwartym kątem.

Ogród dotyka południowo-wschodniej fasady pałacu, oficyny i pawilonu, a jego główna oś wychodzi ze środka oficyny i kończy się w narożniku ogrodu, gdzie jego południowo-wschodnia granica styka się z linią krawędzi tarasu. Granice ogrodu wyznacza wysoki mur, przechodzący w ogrodzenie z filarów ze sztachtami od strony tarasów. Od północnego wschodu, w obrębie ogrodzenia ciągnie się pas drzew owocowych, oddzielonych od ogrodu ozdobnego wysokim żywopłotem. Zbocza skarpy, poza murem, ~~okrywają~~ wysokie drzewa i gęste krzewy i zarośla.

Ogród ozdobny dzieli się na cztery człony, położone równolegle do linii zabudowań a zarazem symetrycznie w stosunku do głównej osi ogrodowej. Człon pierwszy stanowi zespół parterów, na obniżonym w stosunku do otoczenia poziomie, podkreślonym z dwóch stron ziemnymi skarpami, rampami i schodami. Człon następny to cztery partery na poziomie wyższym, niż poprzednia.

Trzeci człon stanowią ~~dwazipaxtixxi~~ dwa boskety i dwa partery przechodzące w członie czwartym w półkolisty "amfiteatr", którego ~~ixixix~~ szpalerowe ściany kryją w sobie promieniście rozchodzące się drogi i gabinety. Rysunek parterów, sądząc z fragmentarycznego przekazu, oparty jest o klasyczny typ francuskiego parteru dywanowego, o motywach palmetowych i akantusowych. Narożniki, wcięte półkoliście lub wolutowo, flankowane są piramidalnymi koniferami, gabinety i wnętrza ściany amfiteatru ozdobione rzeźbami.

Zespół tarasowy stanowi oddzielny element całego założenia i kompozycyjnie związany jest tylko z pałacem. Jest on bogato zaaranżowany w rzucie poziomym, składa się bowiem z części centralnej w formie schodów na odcinku koła, opadających pięcioma biegami, oraz silnie zryzalitowanych skrzydeł, występujących przed zasadniczą linią ^{stoku} ~~skarpy~~, również starasowanego / wąskimi jakby galeriami, o ziemnych skarpach, dodatkowo wysuniętych do przodu w części południowej. Ogród dolny, uwarunkowany względami ^{rytmicznymi} ~~przyrodniczymi~~, ma kształt nieregularnego trójkąta, w którym na osi schodów zarysowane jest półkole, dające początek lokalnej osi, równoległej do podstawy skarpy i nawiązanej do niego geometrycznej siatki bosketów.

B. Jak nadmieniono wyżej, omawiany plan posiada duże analogie w zakresie swej budowy z planem Deybla z 1760 roku, istnieją również i znaczne różnice, pozwalające mniemać o jego wcześ-

niejszym ^{dotarcia} ~~przeobrażeniu~~. Na pierwsze miejsce wysunąć należy różnicę w wielkości powierzchni ogrodu górnego. Przy tej samej jego długości w obu planach, wynoszącej ok. 230 m, ogród w planie Deybla jest o 100 m szerszy, zajmuje bowiem cały pas, przylegający do avant-cour. Drugim istotnym elementem uzasadniającym wcześniejsze pochodzenie ^{amulowanego} ~~naszego~~ planu jest sytuacja oficyn, a w szczególności oficyny południowej i związanej z nią głównej osi górnego ogrodu. Z porównania obu planów wynika iż pierwotnie oficyny te leżały bliżej pałacu i stąd logiczny związek oficyny południowej z układem ogrodu górnego, czego nie widzimy w planie z roku 1760, w którym oficyny odsunięte są od pałacu i nie związane z nim galeriami; różnica ta wynosi ok. 23 m. Również w szczegółach rozwiązania tarasów zachodzą pewne różnice, jakkolwiek ogólny ich zarys i wielkości są te same, podobnie zresztą jak w rozwiązaniu ogrodu dolnego. ~~Wykazano różnice między~~

3. Niezależnie od wyszczególnionych różnic, wskazujących na wcześniejsze pochodzenie planu Puław z Biblioteki Ordynacji Zamoyckich, z pomocą w tej argumentacji przychodzi analiza stylistyczna tego planu w porównaniu z późniejszymi materiałami, zarówno planem Deybla jak i planem Aignera z 1776. ² ~~1776~~. Podkreślić należy przede wszystkim klasycyzm rozwiązania, charakteryzując koncepcje ogrodowe z przełomu XVII i XVIII wieku, a mającą swe odpowiedniki na naszym gruncie, zwłaszcza w pracach saskich planistów ogrodowych ~~Różnicami~~ na terenie Warszawy. Do cech owej klasycyzmu niewątpliwie zaliczyć należy motyw "półokręża", amfiteatralnego zakończenia głównego wnętrza ogrodowego, z promieniście wybiegającymi alejami w szpalerowych ścianach, które tak często widzimy w ogrodach barokowych okresu saskiego w Warszawie: w ogrodzie Saskim, ^(rys 4) Błękitnym, ^(rys 5) Brühlowskim przy Wierzbowej i przy Nowym Świecie ^(rys 6) /Foksal/, a w założeniach prowincjonalnych w Lasz-

kach Murowanych, Radzyniu Podlaskim, Brniu, Wolborzu i i.
W planie Puław z 1760 roku miejsce jednownętrznego ogrodu z
amfiteatrem zajmuje zespół czterech wielkich parterów, jako
jedno z wielu wnętrz rozbudowanego w już w duchu niemal roko-
kowym ~~xxx~~ ogrodu, w którym motywy dekoracyjne i ich bogactwo
dominują nad czystością i jasnością ~~wskazaniem~~ *konstrukcji planu*.

Dalsze powinowactwa z saskim kręgiem planistów ogrodowych
wskazuje sposób rozwiązania tarasów ^{puławskich}, bardzo przypominający pro-
jekty tarasów przy pałacu Kazimierzowskim w Warszawie, a które
również zaliczane są do warsztatu saskiego z okresu Augusta II.
Podział ~~skrajny~~ ^{stoku} na wąskie tarasy, ich ziemne skarpowania, ryzali-
towanie partii centralnej wskazują na ^{bliskie} ~~związki~~ ^{związki} między
tymi założeniami. Równie wiele analogii w rozwiązaniu tارا-
sów znajdujemy w ogrodzie Gozdzkich czyli na Dynasach w Warsza-
wie.

4. Dążąc do choćby przybliżonego umiejscowienia w czasie
~~powstania~~ planu Puław z Biblioteki Ordynacji Zamoyskich należy
nadmienić w jakim zespole plan ów znajdował się w tece, oznaczo-
nej sygnaturą 150.598.IV. Był to album planów zawierający nastę-
pujące pozycje: pałac i ogród Błękitny w Warszawie, pałac Czar-
toryskich w Lublinie, pałac i ogród w Żubnicach, ogrody w Puła-
wach, Wysocku, Sieniawie, Oleszycach, Dzikowie oraz parę okolicz-
nościowych dekoracji ogrodowych z okazji polowania ~~królewskiego~~ ^{królewskiego}.
itp. ~~Były to oryginalne projekty różnych auto-~~ Były to oryginalne projekty różnych auto-
rów i ~~które~~ o różnym poziomie wykonania; oile autora pamięć nie za-
wodzi, ~~które~~ nie były one sygnowane żadnymi nazwiskami. Jedynie
na planach pałacu Błękitnego widniały odręczne uwagi Augusta II.
Z wymienionymi miejscowościami wiążą się nazwiska rodów Lubomir-
skich i Sieniawskich, których fortuna ~~wraz~~ przeszła z ręką Zofii

Sieniawskiej w dom Augusta Czartoryskiego w 1731 roku. Niewątpliwie pomocną jest tu i data objęcia pałacu Błękitnego przez Czartoryskiego /1730/ w zamian za dożywotnie użytkowanie Wilanowa przez Augusta II. Wnioskować stąd można iż teka z planami skompletowana została przez Czartoryskich po 1731 roku i że materiały te dotyczyły spraw z lat ubiegłych a nie aktualnych. Wskazywałby na to również i charakter planów, których część /Lubnice, Wysock, Oleszyce/ zachowały się w zbiorach autora i były publikowane/3/.

5. Z relacji Tannera i Daleyraca z lat 1678-1679 wiadomo, że pałac Stanisława Herakliusza Lubomirskiego ~~zbudowany~~ w Puławach, zbudowany przez Tylmana z Gammern około 1675 roku, wznosił się... "wśród pięknie urządzonego tarasu, w ogrodzie". W roku 1706 Karol XII spalił pałac puławski i dopiero w 1722 roku Elżbieta Sieniawska podejmuje jego odbudowę, która trwa przez wiele lat, gdyż jeszcze w 1729 roku jest mowa o Franzu Mayerze, kierowniku odbudowy pałacu i w 1736 roku ~~zakończony~~, już za Czartoryskich, architekt Deybel kończy prace przy pałacu./4/. Można zatem przypuszczać, że relacjonowany plan rezydencji puławskiej pochodzi z ^{końcowego} okresu odbudowy pałacu ~~przed 1731 r.~~ ^{przed 1731 r.} a więc z ~~zakończony~~, gdy Zofia z Sieniawskich Czartoryska... "zachwycała ślicznym i wspaniałym położeniem miejsca zaczęła je r. 1731 przyozdabiać pięknym i rozległym ogrodem w ulice i szpalery porzniętym, sadami drzew owocowych i porządnymi budowlami pałac otaczającymi"/5/. Tak więc granice czasu powstania naszego planu określałyby lata 1722-1731, co zresztą znalazłoby również potwierdzenie w cechach stylistycznych planu ogrodu i jego powinowactwa z współczesnymi mu założeniami, a zwłaszcza warszawskimi.

Przypisy.

1. por. Ciołek Gerard. Ogrody polskie . Warszawa 1954.rys.188.
Jaroszewski T. Kowalczyk J. Puławy-zarys historyczny
rozwoju przestrzennego. Kwartalnik Architektury i
Urbanistyki ? rys. 2.
2. ibid.
3. Ciołek Gerard. Polskie ogrody XVII wieku. Warszawa 1944.
Ogrody polskie o.c. rys. 88,89,96
4. Jaroszewski-Kowalczyk 6.c. s. 220-221
5. Baliński-Lipiński. Starożytna Polska. Warszawa 1885.II
t.II.s. 1108.
6. Hoffmanowa z Tańskich Klementyna. Listy Elżbiety Rzeczyc-
kiej, Kraków 1925. s.48.